

УДК 340:008-053(477)

М. Г. Окладна, доцент кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Л. В. Перевалова, професор кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Проблеми формування правової культури української молоді

Стаття присвячена проблемам формування правової культури української молоді. Надано визначення правової культури та її основних елементів. На підставі соціологічних досліджень аналізуються зміни, які відбуваються у ціннісних пріоритетах молоді, розглянуто відношення сучасної молоді до права, закону, прав та свобод людини і громадянина, їх закріплення у законодавчих актах, застосування у реальному житті та захисту.

Ключові слова: *молодь, правова культура, елементи правової культури, конституційні права та свободи людини, правова охорона прав та свобод людини і громадянина, громадянське суспільство, правова держава.*

Сучасний стан українського суспільства характеризується зниженням рівня життя населення, зростанням соціальної на-

пруги, корупції, глибокою кризою, що охоплює усі сфери життя. Негативні зміни не могли не відобразитися на рівні правосвідомості та правовій культурі молоді.

Конституція України проголосила основними завданнями держави створення громадянського суспільства і правової держави, що власне і є завданнями реформ, які постійно проголошуються українською владою протягом усіх років незалежності. Але побудувати громадянське суспільство і правову державу неможливо в країні, де постійно спостерігається загальне зниження рівня культури громадян. Це знаходить своє вираження у зростаючій криміналізації суспільства, тіньовізації економіки, недовірі громадян до правоохоронних органів, наростанні нігілістичного ставлення до законності і права в цілому. Громадянське суспільство і правова держава передбачають високий рівень масової правосвідомості і правової культури. Однак у країні, де завжди влада панувала над правом, досягнення такого рівня правової культури – досить складний та тривалий процес. Актуальність даного дослідження обумовлена перш за все тим, що кризові явища у правовій культурі та правосвідомості молоді постійно зростають. І це характерно не тільки для України, але і для багатьох країн світу.

Міжнародна спільнота приділяла та приділяє багато уваги проблемам участі молоді у суспільному житті, ще у 1996 р. була прийнята Всесвітня програма дій, яка стосується молоді, до 2000 року та на наступний період, Європейська хартія участі молоді у муніципальному та регіональному житті (прийнята 1992 р.), Молодіжна стратегія Європейського Союзу на 2010–2018 рр., Програма Європейського Союзу «Молодь у дії» на 2007–2013 рр. та інші документи.

Молодь – це особлива соціально-демографічна група, що займає певне місце у соціальній структурі суспільства, характеризується процесом соціалізації, активного включення у різноманітні стратифікаційні верстви і соціальні підструктури – соціально-професійну, поселенську, сімейно-побутову та ін.

Важливим є те, що молодь – не однорідна група, вона різниться за рівнем освіти, професійної підготовки, ціннісними

орієнтаціями, ступенем участі в політичних, соціальних та інших суспільних відносинах.

Питання визначення вікової періодизації молоді тривають і сьогодні. Згідно з найпоширенішою точкою зору віковими межами молоді вважається період від 16 до 30 років. Існують й інші погляди на вікові межі молоді: 11–25, 15–28, 16–24 роки тощо. Останнім часом нижньою межею молодіжного віку вважається 14, верхньою – 35 років. В основу цієї точки зору (14–35 років) покладено тезу про «продовження юності», зумовлену збільшенням тривалості навчання, збільшенням часу входження у соціальне життя, підготовки молоді до праці, здобуттям економічної незалежності, стабілізації сімейно-побутового статусу.

Проте необхідно відзначити, що для України, як і для інших європейських країн, за передбаченням демографів, у найближчий час стане характерною тенденція до скорочення молодіжної когорти. Так, передбачається, що у країнах Європейського Союзу питома вага населення віком 15–24 роки впродовж 2000–2020 рр. зменшиться з 12,4 до 10,9%.

За даними Державної служби статистики, що представлені у щорічній доповіді Президенту, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року) чисельність молодих людей віком 15–34 роки в Україні на початок 2014 р. становила 12 723 тис. осіб. На тлі скорочення загальної чисельності населення країни цей контингент осіб також скорочувався: лише за останні три роки зменшення чисельності молоді становило 693 тис. осіб (або понад 5%). Саме останніми роками темпи зменшення чисельності молоді порівняно з темпами скорочення чисельності інших вікових категорій населення були вищими. Протягом 2011–2014 рр. частка молоді в загальній чисельності населення зменшилась із 29,4 до 28,1% відповідно. Усього ж за період з 2000 по 2014 р. чисельність молоді скоротилася на 1,15 млн осіб [1].

Згідно з результатами прогнозу чисельності та складу населення України, виконаного відділом демографії Інституту економіки України на період до 2026 р., населення віком 15–

29 років, чисельність якого становила на початку 2001 р. трохи більше 11 млн осіб, може скоротитися за середнім варіантом прогнозу до 10,0 млн у 2011 р., 8,3 млн у 2016 р., 6,9 млн у 2021 р. та 6,6 млн у 2026 р.

Однак не зважаючи на демографічну ситуацію, що складається та буде складатися протягом найближчих десяти років, молодь – це майбутнє держави, ті, хто буде складати її економічний потенціал, будувати нову демократичну розвинуту країну. Тому найважливішим завданням держави є виховання такої молоді, яка стане гідними громадянами своєї країни, висококваліфікованими фахівцями з усіх галузей науки, техніки, підвище рейтинг України, зробить її розвинутою демократичною, правовою державою.

Особливе значення в умовах соціально-політичних трансформацій українського суспільства набуває проблема формування правової культури молоді. Очевидно, що адекватність поведінки молоді очікуванням громадянського суспільства буде залежати від рівня її правової культури.

Правова культура – це складне, багатопланове явище, яке знаходиться у взаємозв'язку з усіма процесами, що проходять у суспільстві.

Під правовою культурою відомі українські вчені розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [2, с. 246–247].

Рівень правової культури, адекватність відображення в ній потреб суспільного розвитку є умовою правильної постановки мети у праві, успіху правового регулювання, спрямованого на її досягнення. Подібно до того, як національна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю, правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству в цілому – систему правових цінностей, ідеалів, зразків поведінки, правових норм, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів і організацій [3, с. 47–48].

Слід погодитися з точкою зору науковців, що людству в цілому, і кожному народу зокрема, потрібна морально-ціннісна, правова система координат. Система цінностей і принципів, які охоплюють усі сфери суспільного життя, засновуються на історичному досвіді людства. Як показали події останніх років, цінності можуть змінюватися, і до того ж вкрай радикально. Зміни історичних умов позначаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до другої спостерігається, з одного боку, нищівна критика попередньої системи цінностей, а з другого – формулювання нових. Слід визнати, що перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових надбань. У правових традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обрати оптимальний шлях подальшого розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність історичної традиції, сучасного стану правової системи і уявлень про її бажаний стан [3, с. 48–49].

Втім, за розмовами про необхідність реформування правової системи інколи можуть приховуватися нігілістичні погляди на право. Відмова від правових цінностей відкриває шлях до руйнації правопорядку, тоді як наступність у праві у поєднанні з поступовим оновленням правового матеріалу є запорукою ефективного функціонування механізму правового регулювання [4, с. 9].

Якщо розглянути такі елементи правової культури, як знання та розуміння права, повага особи до права, що повинна бути заснована на переконаності особистості у його ефективності, вміння реалізовувати свої права та захищати їх, то необхідно констатувати, що правова культура знаходиться на низькому рівні.

Одним із найважливіших елементів правової культури є досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини та громадянина. Показником такого стану є наявність демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідність міжнародно-правовим стандартам у сфері прав людини, існування ефективних національ-

них правових засобів та процедур для захисту конституційних прав і свобод, реальна можливість звернутися до міжнародних правових інституцій.

Знання у сфері прав і свобод людини виконують важливі функції: 1) вплив на формування ставлення до людини, її прав як однієї з головних цінностей суспільства; 2) вироблення уявлення про права і свободи людини; 3) сприяння формуванню власної морально-правової поведінки та застосування отриманих відомостей в особистій поведінці; 4) накопичення соціального досвіду в галузі дотримання прав людини. Отже, знання у сфері прав і свобод людини виступають основою правової орієнтації людини в навколишньому середовищі.

В Україні діють Конституція, інші законодавчі акти, які врегульовують різні аспекти прав людини і громадянина, ратифіковано багато міжнародних договорів та конвенцій. Отже, тепер громадяни України мають можливість захищати свої права як згідно із національним законодавством, так і застосовуючи міжнародні норми права. Але перш ніж використовувати міжнародні інструменти для ефективного захисту своєї честі, гідності і свободи необхідно їх знати.

Ще у 2000 р. з метою визначення, наскільки молоді громадяни України обізнані щодо своїх прав і свобод, механізмів їх захисту, громадська організація «Молодіжна Альтернатива» провела опитування молоді м. Києва. Респондентами були молоді люди, віком від 18 до 25 років – студенти київських вузів. Серед цієї вікової категорії переважала молодь 18–21 року – 70,1%, 22–25 років – 29,9%. Всього було опитано 500 осіб. За своїм фаховим спрямуванням респонденти були розподілені таким чином: гуманітарні науки – 42,37%; економісти – 35,31%; технічні науки – 12,71%; природничі науки – 5,37%; юристи – 4,24%.

Результати дослідження 2000 р. були не дуже втішні. 45,48% опитаних вважали, що Україну не можна назвати правовою державою, ще 34,18% респондентам було важко визначитись із відповіддю на це запитання, лише 20,34% дали позитивну відповідь.

Щодо забезпечення виконання прав та свобод, що гарантуються Конституцією, то 72,88% респондентів вважали, що вони

не виконуються, 22,88% було важко відповісти, позитивно відповіли тільки 4,24% опитаних [5].

Отже, дослідження показало, що молоді люди не довіряють державі, а юридичне закріплення прав та свобод людини через Конституцію та інші нормативні акти, яке одночасно не забезпечене механізмом захисту цих прав, стає не більше ніж фікцією.

Під час проведення дослідження молодим людям ставилося питання: «Згідно із чинним законодавством України функцію захисту прав людини в Україні виконують правоохоронні органи. Наскільки вони реально захищають права та свободи громадян?». 61,58% респондентів вважали, що правоохоронні органи у достатній мірі не виконують своїх функцій; 28,53% – було важко відповісти на це запитання і лише 9,89% були впевнені, що правоохоронні органи здатні їх захистити.

У чому ж криються причини недотримання прав та свобод в Україні? На це питання респонденти відповіли, що ці причини породжені:

- недосконалим законодавством – 18,28%;
- корумпованістю влади – 26,52%;
- свавіллям правоохоронних органів – 20,9%;
- незнанням громадянами своїх прав – 20,96%;
- незнанням механізмів використання прав та свобод – 13,34% [5].

У 2009 р. було проведено соціологічне дослідження серед студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. В анкетуванні взяли участь молоді люди двох вікових груп: 14–17 років, 18–24 років. Результати анкетування показали, що більшість молодих людей (80,5%) під поняттям «права людини» розуміють «узаконену можливість щось робити, задовольняти свої потреби»; 8,0% респондентів – «відсутність будь-яких обмежень»; 6,2% – «виняткову пільгу, яка надається певній людині, на відміну від інших осіб». Таким чином, молоді люди розуміють права і свободи як все ж таки обмежену свободу, добре розуміючи, що їх права закінчуються там, де починають діяти права інших людей. На питання «Що Ви вкладаете у поняття “право”?» із запропонованих варіантів 38,3% студентів обрали відповідь «Право – це перелік свобод,

які держава гарантує своїм громадянам»; 28,4% – «Право – це сукупність загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки»; 15,7% ототожнюють право і закон, що виражає волю держави; 17,3% студентів сприймають право як один із видів соціальних норм, що має таку ж силу, як мораль чи релігія; тільки 0,3% опитаних вказали інший варіант відповіді.

У відповідях на питання «Оцініть свій рівень правової культури» 53,1% першокурсників відповіли, що недосконало знають закони, однак намагаються їх не порушувати; 11,2% – законів не знають, але ніколи не порушують ніяких моральних чи етичних правил поведінки. Тільки 15,8% опитаних визнали, що знають закони, ніколи не порушують правових норм, водночас 17,4% студентів відповіли, що знають закони, але ніколи можуть їх порушувати, якщо впевнені, що це не стане відомо. 1,9% студентів не знають законів, але їм байдуже, чи порушують вони їх чи ні, оскільки завжди діють у власних інтересах, та 0,6% – не змогли оцінити свій рівень правової культури [6, с. 78–91].

Стосовно обізнаності із основними міжнародними документами у галузі прав та свобод людини, то слід констатувати, що молоді люди мають низький рівень знань основних міжнародних документів. Так, зміст Загальної декларації прав людини був знайомий тільки 30,9% респондентів [6, с. 78–91].

Аналізуючи ціннісні орієнтації української молоді, фахівці Державного інституту сімейної та молодіжної політики дійшли висновку, що за період 2009–2014 рр. ряд ціннісних молодіжних пріоритетів суттєво змінився. Серед ціннісних пріоритетів сучасної української молоді важливого значення набувають державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, національно-культурне відродження, соціальна рівність, участь у релігійному житті, участь у політичному житті. У той же час інші ціннісні пріоритети молоді за вказаний період суттєво змінилися, а саме: міцне здоров'я, міцна сім'я, матеріальний добробут, цікава робота, суспільне визнання, підвищення освітнього рівня. Практично не змінили свої індекси такі ціннісні пріоритети, як: благополуччя дітей, індивідуальна самостійність, культурна компетентність, морально-психологічний стан у суспіль-

стві, створення рівних можливостей для всіх, можливість підприємницької ініціативи [7].

За результатами соціологічних досліджень «Студент НТУ «ХПІ»», «Випускник НТУ «ХПІ»», «Гуманітарні дисципліни очима студентів», що проводилися у 2000–2008 рр. соціологічною лабораторією кафедри етики, естетики та історії культури в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») серед найбільш значущих гуманітарних дисциплін студенти вказали: «Правознавство» – 68,8%, «Етика ділового спілкування» – 58,7%, «Основи психології і педагогіки» – 56,3% [8, с. 184–185].

До небезпечних явищ, що впливають на процес формування правової культури молоді, належить зростання правопорушень серед молодих людей. У 2015 р. Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи проведено опитування старшокласників і студентів ПТНЗ/ВНЗ I–II рівнів акредитації на тему «Молодь і протиправна поведінка». Аналіз причин і факторів, які створюють умови для прояву девіантної поведінки і протиправних дій, вказує на підтверджені статистикою дані про те, що більшість злочинів скоюються у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, про що вказали 88% опитаних. Економічне розшарування суспільства призвело до значного збідніння населення, тому питання матеріального забезпечення визнане як фактор скоєння правопорушень – 65%. Найменше впливають на скоєння правопорушень, на думку респондентів: суспільні та політичні процеси – 34%, незнання законодавства – 32% [7, с. 43].

Але слід відмітити, що вирішити проблему зростання кількості правопорушень тільки правовим вихованням неможливо. В той же час правове виховання не можна зводити до завдань профілактики правопорушень. Правда, профілактичний елемент у структурі правового виховання міститься, і в багатьох випадках він має важливе значення для формування активної життєвої позиції кожного члена суспільства, уміння і готовності боротися з будь-якими негативними відхиленнями від соціальних норм. Але правове виховання не зводиться тільки до профілактики правопорушень, а спрямоване, перш за все, на

забезпечення своїми специфічними засобами досягнення спільних цілей політичного і морального виховання [9, с. 500].

Таким чином, знання сучасної молоді у сфері прав і свобод людини і громадянина, які є найважливішим елементом правової культури, носять теоретичний характер, найчастіше на рівні повсякденності. Молодь знає про існування прав людини, але ці знання обмежені, неповні, не систематизовані, не відрізняються глибокими висновками. Поінформованість більшості молодих людей у сфері прав людини має низький чи середній рівень і, як свідчать опитування, не відрізняється від правових знань більшої частини населення України. Виняток становлять молоді юристи, студенти чи майбутні абітурієнти юридичних факультетів, які мають високий рівень правових знань, що виражається в усвідомленні прав і свобод; основних правових документів, які діють у цій сфері; поінформованості про національні та міжнародні організації, які захищають права і свободи людини; знають та розуміють свої обов'язки, передбачені Конституцією та законодавством держави. Необхідно не тільки закріпити права та свободи у законодавстві, але створити такі обставини, коли вони би сприяли покращенню життя не тільки кожної людини, але і суспільства в цілому. Результати проведеного дослідження показали, що хоча значна частина української молоді позитивно сприймає існуючі права та свободи, однак інша частина української молоді налаштована до існуючих в Україні прав і свобод людини нейтрально, а інколи й зовсім негативно. Головною причиною такого ставлення до прав і свобод людини є відчуття молоддю своєї безправності та незахищеності, незважаючи на закріплення в законодавстві широкого кола прав людини.

Однак Україна має і політичний досвід, і історичні традиції, які дозволяють їй виховати цілі покоління державно мислячих, творчих людей в Україні. Цей досвід тільки в наш час ввійшов до скарбниці правової культури українського народу, а без цього неможливо сформувати правову культуру на рівні правової культури розвинених європейських народів. Історичний досвід України є запорукою досягнення злагоди, недопущення розбрату у власному домі [10, с. 48–49]. Використання історичного досвіду і надалі за умови подальшої самоідентифікації українського суспільства зможе сприяти збігові інтересів, традицій, світогляд-

них орієнтацій молоді різних регіонів України, допомагати владним структурам подолати кризові явища та відстань між ідеалами незалежності і складнощами перехідного періоду, забезпечувати права особи, побудову громадянського суспільства, забезпечити Україні гідне місце в європейському правовому просторі.

Список використаних джерел

1. Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло [Текст] : щорічна доповідь Президенту України, Верхов. Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 р.) / М-во молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К., 2014. – 368 с.
2. Петришин, О. В. Правова свідомість і правова культура [Текст] / О. В. Петришин, І. В. Яковюк // Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х., 2002. – С. 246–247.
3. Яковюк, І. В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи [Текст] / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2008. – № 1(52). – С. 42–49.
4. Яковюк, І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції [Текст] / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2007. – № 13. – С. 3–16.
5. Соціологічні дослідження «Молодіжна Альтернатива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ya.org.ua/old/site_ie/projects/project1/prj1soc.htm.
6. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України [Текст] : аналіт.-інформ. матеріали. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
7. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді [Текст] : щорічна доповідь Президенту України, Верхов. Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 р.) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К., 2016. – 200 с.
8. Перевалова, Л. В. Роль і значення гуманітарної освіти у підготовці фахівців нового покоління [Текст] / Л. В. Перевалова // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред. Л. Л. Тovaжнянський, О. Г. Романовський. – Х. : НТУ «ХП», 2010. – Вип. 27 (31) : V Кримські педагогічні читання «Педагогіка вищої школи 21-го століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти» : в 3 ч. Ч. 2. – С. 182–188.

9. Перевалова, Л. В. Проблеми формування правової культури сучасної молоді в умовах становлення громадянського суспільства [Текст] / Л. В. Перевалова // Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации : сб. науч. тр. : по материалам VI Междунар. науч.-практ. конф, 15–16 дек. 2011 г. / ред. А. Г. Романовский, Ю. И. Панфилов. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2012. – С. 497–501.
10. Окладна, М. Г. Ідеї прав людини як стрижень розвитку українського суспільства в епоху нового і новітнього часу [Текст] / М. Г. Окладна, М. Ш. Киян // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. пр. Тем. вип.: Актуальні проблеми розвитку укр. суспільства. – Х. : НТУ «ХПИ», 2011. – № 30. – С. 42–49.

М. Г. Окладная, Л. В. Перевалова

Проблеми формування правової культури української молоді

Стаття посвячена проблемам формування правової культури української молоді. Дается определение правовой культуры и ее основных элементов. На основании социологических исследований анализируются изменения, которые происходят в ценностных приоритетах современной молодежи, рассматривается отношение молодежи к праву, закону, правам и свободам человека и гражданина, их закреплению в законодательных актах, применению в реальной жизни и действующей защите.

Ключевые слова: *молодежь, правовая культура, элементы правовой культуры, конституционные права и свободы, правовая охрана прав и свобод человека и гражданина, гражданское общество, правовое государство.*

M. G. Okladna, L. V. Perevalova

Problems of law culture formation of Ukrainian young people

The article is devoted to problems of law culture formation of modern Ukrainian young people. Authors consider young people as a heterogeneous social-demographic group that varies in age, education level, gender, place of residence.

Young people – the future of the country, it depends on them, whether Ukraine will be really a democratic, law-governed state with a developed civil society.

Under the law culture authors mean a complex, multidimensional phenomenon, which is associated with all the processes taking place in society.

The article discusses such elements of law culture as knowledge and understanding of the law, personality respect for the law, the ability to realize personal rights and protect them from violations. However, the authors note, that the law culture in Ukraine is low.

The most important element of law culture is achieving a quality state of law protection and the protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen. The presence of democratic, humanistic, fair laws, its compliance to international law standards, the existence of effective national remedies and procedures for constitutional rights and freedoms protection, as well as the possibility of allocation to international law institutions is an indicator of the condition of law culture.

Based on sociological research, conducted in 2000–2015, the article analyzes the value orientations of modern Ukrainian young people, their relation to the law, fundamental rights and freedoms of man and citizen, and their consolidation in legislative acts, application in real life.

This article, authors conclude that although young people know their rights and freedoms, but this knowledge's are limited, superficial and unsystematic. It is necessary not only to consolidate the rights and freedoms at the legislative level, but also to create conditions, which would contribute to lives improvement not only for the citizens, but also for a whole society. The reason for the neutral, or sometimes negative attitude to the existing rights and freedoms of young people is a sense of insecurity and their lack of rights.

Keywords: *young people, law culture, sense of justice, elements of law culture, constitutional rights and freedoms of man and citizen, civil society, constitutional state.*